

Svensk konservatism i perspektiv

Den svenska konservatismen tas förunderligt sällan upp till debatt, påpekar universitetslektor Birger Hagård, som i denna artikel granskar de resultat, som docent Rolf Torstendahl kommit fram till i sin avhandling "Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondeförbundet 1918—1934". En av Torstendahls viktigaste slutsatser berör den idémässiga orsaken till brytningen mellan Allmänna valmansförbundet och Sveriges Nationella Ungdomsförbund 1934. Man har länge trott, att AVF av något slags demokratiska renlighetskrav tvingades att göra sig kvitt ett alltmera nazistanstuckt ungdomsförbund. Torstendahl visar emellertid övertygande, skriver Hagård, att tvistefrågan låg på ett annat plan och främst gällde statsmaktens omfång. AVF och Arvid Lindman vägrade att acceptera SNU:s planhushållningstankar, medan den yngre högergenerationen vägrade att acceptera AVF:s ekonomiska liberalism.

Det har stundom påtalats vilken säregen historielöshet, som utmärker den svenska politiska debatten. Detta gäller — mirabile dictu — särskilt för de borgerliga partiernas vidkommande. Måhända förvånar det mindre, då det är fråga om folkpartiet och centerpartiet. För många liberaler är utan tvivel traditionslösheten en bärande princip, och för centerpartiet, som just i inbrytningen i städerna kan se nyckeln till sina framgångar på senare tid, ligger det självfallet inte särskilt nära till hands att erinra om bonderörelsens genombrottsstid. Moderata samlingspartiet gör dock anspråk på att företräda en konservativ idétradition med en fast förankring i den historiska kontinuiteten. Mot den bakgrunden förvånar det, att partiets idédebatt i så liten utsträckning har anknytning till tankegångar, som utformats av tidigare ledande konservativa personligheter och debattörer. Det hör till undantagen att Lindman, Bagge, Domö eller för den delen Hjalmarson eller Heckscher åberopas eller citeras. Och dock är det ju inte så, att problematiken i dagens samhälle är så unik, att inte diskussionen i förgången tid i många hänseenden skulle kunna ge både inspiration och stundom vägledning.

Självfallet finns det både en (handlings)programmatisk och en praktisk politisk kontinuitet i högerpartiet-moderata samlingspartiet. Men likafullt överraskar det, att man i den ideologiska diskussionen så sällan blickar tillbaka på den svenska konservativa idédebatten.

Möjligtvis kan någon gång Burke eller Disraeli omnämnas men aldrig Hjärne eller Kjellén.

Varpå kan denna frånvaro av tillbakablick bero? Förhåller det sig så, att den svenska högern efter nära fyrtio år i praktiskt taget permanent opposition hemfallit åt att låta konjunkturbedömningarna och taktiken vara så avgörande för partiets ställningstagande, att beaktelsen till historisk kontinuitet endast blivit en tom fras? Anser man det helt enkelt inte finnas något värdefullt i en äldre tids konservativa åskådning (varigenom naturligtvis begreppet konservatism applicerat på dagens åskådning blir irrelevant)? Eller gör brytningen mellan högern och dess ungdomsrörelse 1934 det ideologiska bakåtperspektivet så känsligt, att man helst vill undvika problemkomplexet? Eller är det så, att kunskap helt enkelt saknas om den tidigare konservativa idédebatten?

Idéutvecklingen

Visserligen finns det inte några direkt populära och lättillgängliga översikter över konservatismens idéutveckling i Sverige, men vetenskapen har dock — låt vara i begränsad utsträckning — ägnat konservatismen någon uppmärksamhet. Gunnar Heckscher har i "Svensk konservatism före representationsreformen" gjort en analys av konservatismens utveckling under förra århundradets första hälft, den utveckling som kulminerade i motståndet mot represen-

tationsreformen och som bl a ledde till uppkomsten av vårt första riksdagsparti med en klart utformad konservativ idébakgrund under August von Hartmansdorffs ledning. Nils Elvander har i sin avhandling "Harald Hjärne och konservatismen" behandlat den efterföljande tidsperioden fram till 1922. Även om hans framställning centrerats till Hjärne, omfattar den likväl också en analys av den konservativa idédebatten i stort under tidsperioden. Ett särskilt avsnitt ägnas åt Rudolf Kjellén, och även andra konservativa förgrundsgestalter som Hans Forssell, Oscar Norén, Oscar Alin och Adrian Molin passerar revy.

En nyutkommen undersökning av docent Rolf Torstendahl, "Mellan nykonservatism och liberalism" (Studia Historica Upsaliensia, Svenska Bokförlaget), behandlar "idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918—1934". Författarens grundläggande problemställning är ståndpunkterna till frihet och stat. Detta innebär, att han till stor del kommer att syssla med högerns och bondeförbundets anpassning till demokratin. Skulle denna accepteras eller ej? Antisocialism står emot statssolidaritet och återspeglas i ställningstaganden till den ekonomiska och sociala politiken. Korporativa tankegångar bryts mot liberalt färgade demokratiska. Och gammalliberala idéer om individens maximala frihet erbjuder samtidigt en stark konkurrens.

En väsentlig utgångspunkt för att rätt

kunna förstå dessa idébrytningar är idéutvecklingen under 1800-talet och fram till första världskrigets slut. Konservatismens främsta motståndare under 1800-talet var liberalismen. I kritiken mot laissez-faire liberalismen kunde konservativa och förmarxistiska socialister förenas, låt vara från skilda utgångspunkter. Det är betecknande, att det många gånger är svårt att skilja de båda skolorna åt. Helhetens intresse ställs från konservativ sida mot liberalismens individualistiska. I England blir under Disraeli sociala reformer i syfte att överbrygga klyftan mellan "de två nationerna" — rika och fattiga — konservatismens svar på manchesterliberalismen. Mot slutet av 1800-talet förändras mönstret. Den marxistiskt inspirerade socialismen får vind i seglen, och konservatismen upptar mycket av den äldre liberalismens försvar för individens fri- och rättigheter som ett vapen mot socialismens ekonomiska jämlikhetssträvanden och krav på statsmaktens expansion. Gentemot denna omorientering inom högern reagerar den sk nykonservatismen, som i stället är beredd att med anknytning till en äldre idétradition om staten som en organism gå i bräschen för att staten tar sig an sina olika lemmar, dvs genomför en aktiv ekonomisk och social politik. Här ligger nyckeln till förståelse av de skeendena, som bl a ledde fram till brytningen mellan Allmänna valmansförbundet (AVF) och Sveriges Nationella Ungdomsförbund (SNU).

"Extrem konservatism?"

Torstendahls framställning har många förtjänster. Den fyller ut ett tomrum i vår idéhistoriska litteratur. En viss kritik kan dock redan inledningsvis riktas. På sakligheten finns intet att anmärka, när han redovisar sina resultat. Framför allt är han välgörande fri från "bias", när han analyserar de idémässiga orsakerna till brytningen mellan AVF och SNU. Så mycket mera förvånande är det, att han utan närmare begreppsdefinition använder uttrycket "extremkonservatism" som synonymt med begreppet nykonservatism. Han anger, att ett konservativt värdesystem i hans framställning "utgår från att det politiska förstarangsintresset bör vara att stärka och utvidga samhörigheten i staten och/eller andra organisatoriska enheter". På motsvarande sätt utgår det system, han benämner liberalt, "från att individuell frihet är primärt eftersträvansvärd". Men vad som skulle vara "extremt" definieras inte.

Att nykonservatismen i den vetenskapliga litteraturen för Tysklands vidkommande under mellankrigstiden kommit att betecknas som extrem konservatism är självfallet inte någon tillräcklig motivering för att motsvarande applicering skall göras på svenska förhållanden. Inte heller går det utan vidare att "läsa sig till" vad Torstendahl menar med termen "extrem". Möjligen menar han begrepp sådana som nationalism, nationalromantik, korporatism, bondeidealiserung och rasism. Det är dock up-

penbart, att alla ideologiska begrepp måste ses i sina tidssammanhang. Och är de till stor del allmänt omfattade som de nämnda var alltifrån förra seklets slut fram till 1930-talet, blir epitetet extrem meningslöst.

Det bör också påpekas, att Torstendahl baserar sin undersökning på material som säges ha att göra med "inre partiuppbyggelse och utåtriktad valpropaganda" från AVF, SNU, Bondeförbundet och Jordbrukarnas riksförbund. Tidskrifter, småskrifter och politiska broschyrer har genomgått systematiskt. Bl a utgör Svensk Tidskrift en viktig källa. Det är möjligt, att den bild, som Torstendahl ger, åtminstone delvis kan komma att förändras, då den kompletteras med riksdags- och tidningsdebatten, som endast undantagsvis har beaktats. Detta är dock luckor, som lätt kan täppas till.

Bondeförbundets åskådning

Torstendahl visar hur bondeförbundet från början hade vad han kallar "en markerat extremkonservativ profil". I den åskådning, som dess företrädare gav uttryck för, fanns nationalismen som grund. Nationalromantiken, som alltsedan 1800-talet hade vunnit terräng, spelade en framträdande roll. Två andra typiska drag var antikapitalismen i betydelsen "det internationella storkapitalet" och antibyråkratismen, den senare givetvis underblåst av motsatsställningen mellan jordbrukare och myndigheter under första världskriget. Det in-

tressanta är emellertid, att bakom såväl antikapitalismen som antibyråkratismen fanns en gemensam individualistisk och liberal frihetsuppfattning. I ett centraliserat och byråkratiskt system fanns inte något utrymme för den enskildes strävanden. Och bonden var nu en gång van vid att sköta sitt utan inblandning. Därmed kan antibyråkratismen också sammankopplas med allmogeidealiseringsringen. Odalmannen betraktades som något av ett ideal, men steget var inte långt till att vidga begreppet till att omfatta hela medelklassen som företrädare för de "rotfasta" i motsats till industriarbetarna. Den bästa och största delen av medelklassen utgjorde dock bönderna. Följaktligen blev böndernas intressen oskiljaktiga från rikets, helhetens, intressen. Bondeintressena blev riksintressen. Och lät man varje intresse få vad som tillkom det, uppnåddes en intresseharmonik. Detta innebar emellertid, att intressepolitiken försvarades på delvis andra grunder inom bonderörelsen än bland de nykonservativa. För de senare var organismteorin utgångspunkten och korporatismen blev ett sätt att legitimera intressepolitiken.

Det borde ha legat nära till hands för bonderörelsen att acceptera ett korporativt samhällsskick. Detta skedde nu inte, vilket framhäves av Torstendahl. Tankarna hade emellertid ett betydande gehör hos Jordbrukarnas riksförbund (som slogs samman med bondeförbundet 1921) under de diskussioner, som fördes 1917. Främst på tillskyndan av Nils

Wohlin, som fram till sitt inträde i Tryggers ministär kan betecknas som bonderörelsens "chefsideolog", övergavs emellertid dessa idéer. Jordbrukarnas riksförbund och även bondeförbundet kom i huvudsak att acceptera Wohlins syn på författningsfrågan, vilket bl a innebar att man gav upp motståndet mot den lika kommunala rösträtten. Ända fram till början av 1930-talet fanns det dock en utbredd skepsis mot såväl demokratien som parlamentarismen.

Även om konservativa värderingar dominerade inom bondeförbundet, fanns det också inslag av en liberal åskådning, något som särskilt kom till uttryck i det ekonomiska programmet. I början av 1930-talet förändrades emellertid bilden. Torstendahl skildrar hur man inom bondeförbundet successivt ger upp de liberala värderingarna beträffande politikens innehåll. Tanken på en allomfattande statsmakt med bl a en reglerad ekonomi accepteras, men samtidigt uppger man den konservativt färgade kritiken av politikens former och blir benägna att acceptera den demokratiska parlamentarismen. Därmed jämnas också den ideologiska vägen för en samverkan med socialdemokraterna.

Högersynen

Högern inrymde många ideologiska schatteringar. En gammalliberal *laissez-faire* politik hade många anhängare, men mot en sådan åskådning stod både

de nykonservativa, vilka framhävde statsintressets betydelse, och de "moderata" konservativa med ambitionen att förena en individualistisk syn med statsintressets krav. Arvid Lindman, den moderna högerens grundare, hade som partiledare en svår uppgift då det gällde att hålla samman de stridande viljorna och idéerna. Alldeles klar var långtifrån heller hans ideologiska inställning. Det finns, menar Torstendahl helt riktigt, en dubbelbottnad värderingsgrund. Lindman sökte förena begreppen individualism och nationell statlig helhet. Han gick dock långt på den ekonomiska liberalismens väg, även om det fanns inskränkningar. Riksintresset betonades skarpt och särskilt gentemot klassintressena. Udden mot bondeförbundet var uppenbar, eftersom Lindman såg som en huvuduppgift att samla alla icke-socialister under en gemensam politik. Gentemot demokratien var han i början av 1920-talet starkt kritisk, för övrigt en allmän högeruppfattning vid denna tid. I början av 1930-talet bekände sig Lindman till "folkstyre" enligt konservativ tradition, men den demokratiska parlamentarismen behövde naturligtvis inte vara — och var det enligt Torstendahl icke — för Lindman den bästa formen. Helt i enlighet med flertalet högermän bekände han sig till kravet på en stark regeringsmakt.

Särskilt intressant är Torstendahls genomgång av Svensk Tidskrifts ideologiska inställning under den angivna perioden, eftersom tidskriftens redaktör

under 1920-talet, Gösta Bagge, skulle bli Lindmans efterträdare som högerledare. Torstendahl jämför åskådningen i Svensk Tidskrift med den hos Arvid Lindman och finner klara åtskillnader. Vad gällde politikens innehåll var värderingsgrunden utpräglat liberal för Svensk Tidskrift, särskilt i ekonomiskt-politiskt hänseende. Bagge sekunderades av sin tidigare medredaktör Eli Heckscher. Mot en kollektivistisk solidaritet på konservativ grundval anfördes argument, som framhävde den individuella friheten. När det gällde politikens former tog Svensk Tidskrift däremot en klart konservativ ståndpunkt. Parlamentarismen underkändes och demokratin kritiserades. En stark stats- och regeringsmakt motiverades med utgångspunkt från tanken på den statliga helheten. Torstendahl uttrycker skillnaden mellan Lindman och Svensk Tidskrift på följande sätt: "Blandningen av konservativa och liberala värderingsgrunder fanns såväl i Svensk Tidskrift som hos Lindman. Däremot var det en klar skillnad i tillämpningen av de olika värderingsgrundvalarna. Medan Lindman lät det konservativa värderingsmönstret genombryta det liberala punktvist beträffande politikens innehåll och i synnerhet beträffande den ekonomiska politiken och sökte motivera hela sitt relativt moderata program på författningsområdet med konservativa argument, fanns det i Svensk Tidskrift en klar skillnad mellan politikens former och innehåll."

Inom SNU fanns det redan i slutet av tiden kring första världskriget åtskilliga idégivare, som önskade bygga vidare på den nykonservativa linje, som haft Kjellén men delvis också Hjärne som inspiratörer. Till inspiratörernas krets skall också föras Adrian Molin, vilken liksom Nils Wohlin i propagandan mot emigrationen vid seklets början funnit en klart antiliberal utgångspunkt. Molins tidskrift "Det nya Sverige" var också en samlingspunkt, där såväl äldre som yngre "unghögermän" kom till tals. Liksom inom AVF ställde man sig inom SNU kritisk mot demokratin. Några utformade sina tankar närmare. Jarl Hjalmarson, Rütger Essén och Gustaf Olsson utgick från organismteorin och underkände demokratin som sågs som uttryck för en atomistisk och liberal individualism. Sture Bolin och Elmo Lindholm utformade mera djupgående teorier. Bolin inspirerades av de Maistre, en av den franska kontrarevolutionens teoretiker par excellence, och såg auktoriteten som en av konservatismens viktigaste grundvalar. Lindholm presenterade under inflytande av Charles Maurras ett nykonservativt program, där han särskilt betonade statsmaktens auktoritet med en personifiering i kungamakten. Men för en oinskränkt statsmakt hade han intet till övers. Tvärtom underströk han betydelsen av att statsmakten, även om den var stark, inskränktes — decentralisering och ökad kommunal självstyrelse sågs som något väsentligt. I enlighet med sin organism-

teoretiska utgångspunkt ställde sig Lindholm positiv till korporatismen. Erik Arrhén var kritisk mot demokratien och accepterade mycket av auktoritetstänkandet men försvarade individualismen. Gunnar Heckscher bekämpade kollektivismen och auktoritetstänkandet hos nykonservatismen och gjorde sig till talesman för liberala värderingar.

Brytningen AVF—SNU

Det fanns således många ideologiska synsätt inom såväl AVF som SNU. Detta betydde dock mindre för sammanhållningen både vad politikens form och innehåll beträffade så länge det inte berörde vissa för särskilt Lindman grundläggande principer på den ekonomiska politikens område.

Inom SNU dominerade länge gammalliberala tankar den programmatiska utformningen av den ekonomiska politiken. Detta gällde de båda programmen 1919 och 1929, medan däremot arbetsprogrammet 1934 har ett utpräglat nykonservativt innehåll. Under åren 1929—1934 genomgick SNU i ekonomiskt-politiskt hänseende en total omvandling. Liksom Bondeförbundet blev SNU statsbejakande och positivt till en planhushållningspolitik. Förändringen skedde delvis under inspiration av de nykonservativa idéernas frammarsch ute i Europa. Vissa av nazismens och fascismens idéer accepterades. Särskilt gällde detta statsmaktens förhållande till den ekonomiska och sociala politiken. Detta gjorde dock självfallet inte SNU nazis-

tiskt, lika litet som Bondeförbundet. Det blev främst SNU:s förbundsordförande, som gick i bräschen för de nya idéerna om "nationell planhushållning". Samhällssolidariteten utgjorde ledstjärnan. Nazism och fascism ansågs ge ovidkommande associationer, medan Lindholm däremot uttryckligen pekade på Roosevelts New Deal och franska förebilder som inspirationskällor. Han knöt också direkt an till Kjelléns "nationella socialism".

Torstendahl klargör, att Lindmans kritik av SNU i hög grad gällde just den ekonomiska politiken. SNU:s angrepp på den ekonomiska liberalismen och dess krav, att det ekonomiska livet skulle underordnas statsmaktens auktoritet, kunde inte accepteras av Lindman under några omständigheter. Hans åskådning byggde ju till betydande del på föreställningen om en skarp gränslinje mellan socialism och borgerlighet i den ekonomiska politiken. Också kritiken av SNU:s författningpolitiska inställning med ett visst korporatistiskt inslag spelar en viss roll. Däremot betyder inställningen till demokratien ingenting i sammanhanget, och rasistiska föreställningar var överhuvudtaget av underordnad betydelse. Att sedan hela frågan om planhushållning både av Lindman och AVF i dess propaganda åren 1933—34 sammankopplades med nazismen, är en annan sak. Från SNU:s sida uppfattades inte frågan på det sättet. För de nykonservativa var det avgörande att få den svenska högern att överge den

ekonomiska liberalismen för att i stället slå in på de vägar, som de nya tidsströmningarna tycktes kräva. Bondeförbundet gjorde det men inte högern. Detta betydde, säger Torstendahl, att "en traditionellt liberal värdering hade segrat över en traditionellt konservativ".

Rötterna bakåt

Torstendahls tidsmässiga begränsning av sin undersökning har övervägande fördelar. Men det bör påpekas, att den bristande kännedomen om tiden före 1918 också i vissa fall kan leda till skevheter i bedömningen. Icke onaturligt faller Torstendahl vad beträffar den konservativa idéutvecklingen före 1918 till stor del tillbaka på Elvanders framställning. Denna täcker dock inte den konservativa idédebatten under 1900-talets första decennier. Torstendahl påpekar helt riktigt, att varken Hjärne eller Kjellén var talesmän för de konservativa riksdagspartierna. Dessa var till stor del konturlösa. Men hur förhöll det sig med de många konservativa "hjälporganisationerna", sådana som Svenska folkförbundet, Sveriges Allmoge eller Sveriges Landtmannaförbund för att nämna några exempel? Det tog sin tid, innan AVF framstod som en i egentlig mening modern val- och partiorganisation. Desto väsentligare är det för framtiden att undersöka vilken roll som högerns många stödorganisationer spelade. För många av dem torde det vara berättigat att anta, att de drevs av mera klart utformade ideologiska bevekelsegrunder

än AVF. I varje fall torde detta gälla Svenska folkförbundet.

Om debatten före 1918 klarlagts tillfyllest, borde det ha varit möjligt för Torstendahl att ännu tydligare än vad han gör betona nykonservatismens rötter bakåt i tiden. Den konservativa nationalismen i Sverige hade fått näring framför allt i tullfrågan på 1880-talet och därefter såväl i försvarsfrågan som unionsfrågan. Under årtiondet före första världskriget gav dessutom emigrationsfrågan en mäktig inspiration till det nationella lägret — såväl det konservativa som det liberala. I detta sammanhang uppträdde också jordfrågan som ett delproblem av stor betydelse. Gentemot ett liberalsocialistiskt krav på gynnande av småbrukarrörelsen och besittningsrätt framför äganderätt kom att stå, inspirerat främst av Nils Wohlin, ett högerkrav på att samhället skulle slå vakt om det bärkraftiga bondejordbruket, detta trots att småbrukarrörelsen från början framför allt var socialkonservativt motiverad.

Overhuvudtaget förefaller det som om Torstendahl alltför mycket begränsar bondeidealiserings omfattning. Han anger, att den skulle ha fått sin programmatiska kodifiering i bondeförbundets grundprogram 1933. Mot detta kan ställas vad som sades i programmet för det s k Åsenpartiet, lantmannapartiet inom Älvsborgs läns mellersta valkrets, redan 1911, där det hette, att då jordbruket var moderneringen följde därmed också, att bönderna var rikets

”märg och kärna”. Detta ledde i sin tur automatiskt till att bondesamling var att uppfatta som en åtgärd för att tillgodose ”fäderneslandets välfärd”. Vad Torstendahl kallar bonderomantik var i själva verket i hög grad florerande ända från 1800-talet till fram på 1940-talet, då Nils Wohlin bejakade sin ungdoms åskådning, att storstäderna var att betrakta som ”förbränningsugnar av folk-materialiet”. Och parollen ”tillbaka till jorden” kunde också ha en ekonomisk bakgrund, som t ex när Wohlin tillsammans med socialdemokraterna Fabian Månsson och Edvard Björnsson 1922 pläderade för kraftfulla åtgärder för att nybilda besuttna bondejordbruk, eftersom det kunde befaras att industrialiseringen fört in många europeiska samhällen i en ekonomisk ”återvändsgränd”.

Viktig forskningsinsats

Detta är emellertid endast randanmärkingar, som inte skall tillåtas fördunkla Torstendahls forskningsinsats. Denna är särskilt betydelsefull vad det gäller klargörandet av den idémässiga bakgrunden till brytningen mellan AVF och SNU. Längre har på många håll den uppfattningen gjort sig gällande, att AVF av något slags demokratiska renlighetskrav tvingades att göra sig kvitt ett nazist-anstucket ungdomsförbund. Detta förhållande tycktes också till en del bestyrkas av Eric Wärenstam i hans avhandling ”Sveriges Nationella Ungdomsför-

bund och högern 1928—1934”. Wärenstams ”konspirationsteori”, dvs att den sk lundakonservatismens anhängare målmedvetet strävade efter att omvandla SNU i nazistisk riktning, avvisas emellertid övertygande av Torstendahl. De idémässiga brytningarna låg på ett annat plan. Tvistefrågan var statsmaktens omfång. AVF:s ekonomiska liberalism kunde inte accepteras av en yngre högergeneration, och Lindman och AVF kunde inte acceptera tanken på planushållning, vilken oavsett om den förekom i kommunistisk, nazistisk eller socialistisk tappning ansågs leda till diktatur.

Brytningen mellan AVF och SNU fick konsekvenser, som ända in i våra dagar påverkat högerpartiet — moderata samlingspartiet. Partiet förlorade Sveriges största ungdomsorganisation. Högerens Ungdomsförbund har aldrig lyckats återvinna den position, som SNU innehade. En stor del av en generation gick förlorad för högerpartiet, och värre för partiet var, att många av dessa var aktiva, politiskt kunniga och erfarna krafter. Många av dem fick orättmätigt naziststämpeln på sig. Högerpartiet förvandlades i sin tur i alltmera liberal riktning och blev under lång tid ett nejsägareparti. Gång efter annan har nya idébrytningar inträffat mellan konservativa och liberala värderingar, och ännu har sannolikt inte den sista striden utkämpats.